

VOYAGA YETMAGANLAR UCHUN ALOHIDA JAZONI IJRO ETISH MUASSASALARI TASHKIL ETILISHINING RIVOJLANISH TARIXI

Kulturayeva Sarvinoz Sadridin qizi
Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada muallif tomonidan voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etishning alohida o'ziga xos jihatlari, shuningdek jahonda voyaga yetmaganlar uchun alohida jazoni ijro etish muassasalari tashkil etilishining rivojlanish tarixi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, ozodlikdan mahrum qilish, jazo, jazoni ijro etish, tarbiya koloniyalari.

Jinoiy jazolarni ijro etish tizimida mahkumlarni axloqan tuzatish jazoni ijro etishning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Xuddi shu kabi, voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etishning ham asosiy maqsadi ularni qayta tarbiyalash, ya'ni jamiyat va davlatda o'rnatilgan qonun va qoidalarga rioya qilish ruhida tarbiyalash hamda shaxsga, jamiyatga, mehnatga, jamiyat turmushi qoidalari va an'alariga hurmat munosabatini shakllantirishdan iborat.

Fikrimizcha, mazkur maqsadni amalga oshirishda voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etish jarayoni quyidagi vazifalarni amalga oshirishdan iborat bo'lishi lozim:

- jazo ijrosini ta'minlash;
- jinoyat sodir etgan voyaga yetmagan shaxsni axloqan tuzatish va qayta tarbiyalash;
- mahkumning qayta jinoyat sodir etishini oldini olish;
- jazo o'tayotgan voyaga yetmagan shaxslarni huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini ta'minlash va muhofaza etish.

Yuqorida qayd etilgan vazifalar orqali mahkumlar huquqiy holatining belgilanishi, ularning jinoyat ijroiya qonunchiligining asosiy vazifalaridan biri bo'lgan jamiyatda o'rnatilgan tartib va qoidalarini hurmat qilishga, ularni bajarishga o'rgatadi.

Qayd etish lozimki, mahkumga nisbatan tayinlangan jazoni ijro etish jarayoni O'zbekiston Respublikasi JIKning 6-moddasida belgilangan jinoyat-ijroiya qonun hujjatlarining prinsiplariga¹ xususan, qonuniylik, adolat, insonparvarlik, demokratizm,

¹ O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.08.2024-y., 03/24/938/0591-son; 14.08.2024-y., 03/24/943/0616-son; 28.08.2024-y., 03/24/948/0667-son.

jazoni ijro etishda differentsiatsiya va individuallashtirishga rioya etish, majburlov vositalarini oqilona qo'llash va mahkumlarning qonunga itoatkor xulq-atvorini rag'batlantirish kabi prinsiplariga asoslanishi lozim.

Xususan, voyaga yetmaganlarga nisbatan tayinlangan jazolarni ijro etishda differentsiatsiya prinsipining qo'llanilishi mazkur toifadagi shaxslarning yoshi, sodir qilgan jinoyatining qay darajada ijtimoiy xavfli ekanligi, jinsi, ular tomonidan avval ham jinoyat sodir etilganligi, jazo o'tab chiqqanligi kabi holatlarning e'tiborga olinishida namoyon bo'ladi.

Bizningcha, voyaga yetmaganlar tomonidan ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etishning o'ziga xos xususiyatlari bir qancha muhim jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu xususiyatlar esa voyaga yetmaganlarning yoshiga, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga mos keladigan yondashuvlarni talab qiladi. Quyida ana shunday asosiy jihatlarni keltirib o'tishimiz maqsadga muvofiq:

1. Reabilitatsiya maqsadi. Voyaga yetmaganlar uchun jazoning asosiy maqsadi ularni axloqan tuzatish va reabilitatsiya qilishdir. Buning uchun jazoni ijro etish jarayoni ta'lim, psixologik yordam va kasbiy tayyorgarlikni o'z ichiga olishi lozim.

2. Yoshga mos yondashuv. Jazoni ijro etish muassasalari yoki reabilitatsiya markazlari voyaga yetmaganlarning yoshini hisobga olgan holda tashkil etilishi hamda muassasalarda yaratilgan muhit mahkumlar uchun xavfsiz bo'lishi lozim.

3. Ta'lim va kasbiy tayyorlash. Voyaga yetmaganlar uchun barcha jazoni ijro etish muassasalarida ta'lim va kasbiy tayyorgarlik ko'rsatish dasturlari taqdim etilishi zarur. Bu ularning jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilganidan so'ng ijtimoiy hayotga qaytishlariga yordam beradi.

4. Psixologik yordam va ijtimoiy integratsiya. Voyaga yetmaganlar ko'pincha voyaga yetganlarga nisbatan psixologik yordamga ko'proq muhtoj bo'ladilar. Shu sababdan, jazoni ijro etish muassasalarida voyaga yetmagan mahkumlar bilan psixologik ishlashda ham individual ham guruhlar orqali turli ijtimoiy foydali dasturlardan foydalanishga e'tibor berilishi lozim, bu mahkumlarni qayta tarbiyalash va qayta ijtimoiylashtirishda (resotsializatsiya) muhimdir.

5. Oila bilan aloqalar. Jazoni ijro etish jarayonida hali jamiyatga to'liq shaxs sifatida shakllanib yetmagan voyaga yetmaganlarning oila bilan aloqalarini saqlashga alohida e'tibor berilishi lozim. Aynan oila a'zolari va yaqin qarindoshlarning qo'llab-quvvatlashi mahkumni axloqan tuzatishda muhim ahamiyatga ega.

1990-yil 14-dekabrda BMTning "Ozodlikdan mahrum etilgan voyaga yetmaganlarni himoya qilish qoidalari" Rezolyutsiyasi (45/113) voyaga yetmagan shaxsni alohida axloq tuzatish muassasasida ushlab turish lozimligi va ushlab turish har

doim oxirgi chora sifatida va zarur bo'lgan minimal muddatga qo'llanilishi² kerakligini tasdiqlaydi. Voyaga yetmagan shaxslar tomonidan jazoni ijro etish uchun mo'ljallangan jazoni ijro etish muassasasining alohida ajratilishi va ushbu muassasalarga "tarbiya koloniyalari" deb nom berilishi jazoni ijro etishda differentsiatsiya prinsipining qo'llanilishi bilan bevosita bog'liqdir.

E'tiborli jihat shundaki, voyaga yetmaganlar saqlanadigan jazoni ijro etish muassasasida manzil, umumiy, qattiq va maxsus tartibli koloniyalarga qaraganda mahkumlarni tarbiyalash va axloqiy jihatdan tuzatishning umumiy metodlardan farqli ravishda aynan voyaga yetmagan shaxslar uchun mo'ljallangan maxsus vositalardan foydalaniladi, shuningdek ushbu jarayonda voyaga yetmagan shaxslarning ijtimoiy-demografik holati alohida e'tiborga olinadi.

Jazoni ijro etish muassasalarida voyaga yetmagan mahkumlarga voyaga yetgan mahkumlar uchun nazarda tutilgan tartib va sharoitning tatbiq etilmasligi O'zbekiston Respublikasi JIKning 6-moddasida nazarda tutilgan insonparvarlik, adolat hamda jazoni ijro etishda differentsiatsiya va individuallashtirish prinsiplariga to'liq mos keladi deyish mumkin.

Ta'kidlash kerakki, voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni tayinlash va ijro etishda insonparvarlik, differentsiatsiya va individuallashtirish tamoyillarining ustuvorligi qator xalqaro normalarda ham belgilangan bo'lib, 1966-yil 19-dekabrda "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida"gi xalqaro Paktda penitensiar tizim tomonidan mahkumlarga maqsadi ularni tuzatish va ijtimoiy qayta tarbiyalash bo'lgan tartib ko'zda tutiladi. Voyaga yetmagan mahkumlar voyaga yetgan mahkumlardan ajratiladi va ularga yoshi hamda huquqiy maqomiga javob beradigan tartib tatbiq etilishi³ nazarda tutilgan.

BMTning "Ozodlikdan mahrum etilgan voyaga yetmaganlarni himoya qilish qoidalari" Rezolyutsiyasi ozodlikdan mahrum etilgan voyaga yetmaganlarning o'ta zaifligi tufayli alohida e'tibor va himoyaga muhtojligini hamda ozodlikdan mahrum qilish davrida va undan keyin ularning huquqlari va farovonligi kafolatlanishi zarurligini e'tirof etadi⁴.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini oldini olish asrlar davomida dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, antik davrda Qadimgi Rim va Gretsiyada voyaga yetmaganlar uchun alohida muassasalar bo'lmagan, o'rta asrlarda

² https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_liberty.shtml

³ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

⁴ https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_liberty.shtml

esa, voyaga yetmaganlar ko‘pincha o‘z ota-onalari bilan birga jazolangan yoki voyaga yetgan shaxslar bilan birga qamoqqa joylashtirilgan⁵.

XVIII asrgacha 7 yoshdan oshgan voyaga yetmaganlar sodir etgan qilmishlari uchun voyaga yetganlar uchun qo‘llaniladigan jinoiy sudlov tizimiga bo‘ysungan. Aynan shu davrdagi iqtisodiy qiyinchiliklar, zavod va fabrikalarning yopilishi voyaga yetmaganlar o‘rtasida jinoyatchilik o‘shiga zamin yaratdi. Chunki, o‘sha davrda ko‘plab voyaga yetmaganlar voyaga yetganlar singari zavod va fabrikalarning ishchisi hisoblangan.

Tadqiqotchilar voyaga yetmaganlar uchun dastlabki tashkil etilgan alohida jazoni ijro etish muassasasi sifatida 1825-yilda Nyu-York shahrida tashkil etilgan voyaga yetmagan huquqbuzarlarni rehabilitatsiya qilish uchun “Boshpana uyi”ni ta’kidlaydilar. Ushbu boshpana uyining asosiy faoliyati huquqbuzarliklar sodir etgan voyaga yetmaganlar uchun intizom, yo‘l-yo‘riq va ta’lim berishni o‘z ichiga olgan⁶. Boshpana uyiga faqat ijtimoiy xavfli qilmish sodir etganligi uchun pushaymon deb hisoblangan voyaga yetmagalar qabul qilingan. Sodir etgan qilmishi uchun pushaymon deb topilmagan voyaga yetmagan jinoyatchilar esa voyaga yetganlar uchun mo‘ljallangan axloq tuzatish muassasalariga jazo o‘tash uchun yuborilgan.

“Boshpana uyi”ni tashkil etish konsepsiyasi keyinchalik boshqa hududlarga ham tarqalib, 1899-yilda AQShning Illinoys shtatida voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyat ishlarini ko‘rish uchun maxsus sud tashkil etilgan⁷. Ushbu sudni tashkil etish to‘g‘risidagi qoidalar nafaqat voyaga yetmaganlarning ilgari mavjud bo‘lgan ishlarini alohida ko‘rib chiqish, probatsiya va voyaga yetmaganlarni axloq tuzatish muassasalarida ajratish qoidalarini umumlashtirdi, shuningdek taniqli amerikalik huquqshunos P. Tappen tomonidan voyaga yetmaganlarni himoya qilish konsepsiyasini yaratish va jinoiy sudlov sohasida ularga alohida g‘amxo‘rlik qilish uchun asos yaratdi.

XIX asrda amalga oshirilgan islohotlar, 1968-yilda qabul qilingan “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish to‘g‘risida”gi qonun, shuningdek, 1974-yilda “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida odil sudlov va huquqbuzarliklarning oldini olish to‘g‘risidagi Milliy qonunning qabul qilinishi⁸ natijasida voyaga yetmagan huquqbuzarlarni institutsionalizatsiya qilish, ularni voyaga yetgan jinoyatchilardan ajratish, voyaga yetganlar uchun mo‘ljallangan axloq tuzatish

⁵ Юдина А.А. Воспитание детей в древнем Риме и древней Греции. “Теория и практика современной науки” №5 (23) 2017. – С. 937.

⁶ Л.И. Нека. Вопросы ювенальной юстиции в Соединенных Штатах Америки. <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=21&art=1298>

⁷ Л.М. Васинцева. Исторический путь ювенальной юстиции. Вестник МГТУ, том 9, №4, 2006. – С. 541-546.

⁸ History of the Juvenile Delinquency System. Written by Staff. April 15, 2023. <https://www.viennapsychologicalgroup.com/history-of-the-juvenile-delinquency-system/>

muassasalarida jazo o'tash tartibini bekor qilinishi uchun shart-sharoitlar yaratdi.

Uzoq vaqt davomida jinoyiy-siyosiy hayotda qonun voyaga yetmaganni jinoyat-huquqiy munosabatlarning alohida subyekti deb hisoblamagan, natijada voyaga yetmaganlar voyaga yetgan mahkumlar saqlanadigan muassasalarda ular bilan birga saqlangan. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, muallif M.G. Detkovning ta'kidlashicha, voyaga yetmagan mahkumlarni voyaga yetganlar bilan bitta qamoqxonalarda saqlanishi og'ir oqibatlarga olib kelgan. Qamoqxonalarning haddan tashqari ko'pligi va ularning antisanitariya holati bolalar va o'spirinlarning jismoniy holatiga voyaga yetganlar qaraganda ko'proq ta'sir ko'rsatgan⁹.

Jazoni ijro etish muassasalarining sovuqligi, voyaga yetmagan mahkumlarning to'yib ovqatlanmasligi, atrof-muhitning iflosligi, yosh o'sayotgan organizmga zararli ta'sir ko'rsatishi natijasida voyaga yetmaganlar voyaga yetganlarga qaraganda epidemik kasalliklarning ko'proq qurboniga aylanishgan. Keyinchalik ushbu holatlar voyaga yetmagan mahkumlarni voyaga yetgan mahkumlardan alohida saqlash uchun turtki vazifasini bajargan.

XX asrda jinoyatchilik darajasining oshishi bilan ko'plab mamlakatlar voyaga yetmaganlar uchun qamoqxonalarni modernizatsiya qilishga harakat qilishdi. Bunda ta'lim va psixologik yordamga katta e'tibor berildi. XX asrning o'rtalariga kelib, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan konvensiyalar ishlab chiqildi. Qabul qilingan tartib va qoidalar voyaga yetmaganlarni jazolash va ularni qayta tarbiyalashda yangi standartlar belgiladi.

Bugungi zamonaviy penitensiar tizim aksariyat mamlakatlarda mahkumlarning rehabilitatsiyasi va integratsiyasiga yo'naltirilgan bo'lib, voyaga yetmaganlar saqlanadigan muassasalar ham asosiy e'tiborni ta'lim, kasbiy tayyorgarlik, mahkumlarga psixologik yordam berishga qaratmoqda. Ushbu prinsiplarni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad voyaga yetmaganlar jinoyat uchun javobgarlikni his qilishiga va ijtimoiy muhitga qaytishiga erishishdan iborat.

Ta'kidlash lozimki, ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan voyaga yetmagan mahkumlarni saqlashga mo'ljallangan muassasalar ko'plab davlatlarda "axloq tuzatish muassasalari", "ta'lim koloniyalari", "tarbiya koloniyalari" deb nomlanadi. Xususan, aksariyat Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo mamlakatlarda voyaga yetmagan mahkumlar saqlanadigan muassasalar "tarbiya koloniyalari" yoxud "ta'lim koloniyalari" deb nomlanadi.

⁹ Детков, М. Г. Проблемы профилактики правонарушений несовершеннолетних и их решение в историческом аспекте. – Вологда. России, 2006. – С. 19.

AQShda voyaga yetmaganlar saqlanadigan muassasalar Juvenile Detention Center (Voyaga yetmaganlar saqlanadigan markaz) va Youth Correctional Facility (Yoshlarni tuzatish uchun mo'ljallangan muassasa) deb nomlansa, Buyuk Britaniyada Youth Offender Institution (Yosh jinoyatchilar uchun maxsus muassasa), Kanadada Youth Custody Centre (Voyaga yetmaganlar uchun qamoq muassasasi), Avstraliyada esa Youth Correctional Detention Centre (Yoshlar axloq tuzatish muassasasi) deb nomlanadi.

Ko'rib turganimizdek, voyaga yetmagan mahkumlar saqlanadigan muassasalar turli xil tarzda nomlansa-da, biroq mazmun jihatidan deyarli bir-biriga yaqin. Amaldagi qonunchilikka asosan, ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan voyaga yetmagan mahkumlarni saqlash uchun mo'ljallangan muassasalar tarbiya koloniyalari deb nomlanadi. Bizning fikrimizcha, bunday muassasalarga "tarbiya koloniyalari" deb nom berilganligi jazo o'tash davomida asosiy e'tibor voyaga yetmagan mahkumlarning xulq-atvori, odobi va tarbiyasini ijobiy tomonga o'zgartirishga qaratilganligi bilan bevosita bog'liqdir.

N.S.Salayevning ta'kidlashicha, voyaga yetmaganlar toifasiga mansub shaxslarni axloqan tuzatish zamonaviy ijtimoiy hayot sharoitlarini samarali qayta tiklashga imkon beradigan tegishli ijtimoiy va rehabilitatsiya yordamini talab qiladi¹⁰.

Fikrimizcha, voyaga yetmaganlar uchun bugungi zamonaviy jazoni ijro etish muassasasi oldida turgan asosiy vazifa psixologik, pedagogik va rehabilitatsiya tadbirlarini tashkil etishdan iborat bo'lib, mazkur tadbirlar ularning nafaqat yoshi, balki individual (psixologik, fiziologik, jinoiy-huquqiy) xususiyatlarini ham hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Shuningdek, jazoni ijro etish jarayonida voyaga yetmagan mahkumlar bilan ijtimoiy, psixologik va tarbiyaviy ishlarni olib borishda individual ta'sir ko'rsatish shakllarini ko'proq qo'llash, shu bilan birga ushbu ishlarni jamoatchilik bilan yanada kengroq hamkorlik asosida amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Bu esa, shubhasiz penitensiar tizimda xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasi va xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish orqali voyaga yetmaganlarga nisbatan jazoni ijro etishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishning obyektiv zarurligidan dalolat beradi. Bunda asosiy maqsad sifatida voyaga yetmagan mahkumlarni jazo o'tab chiqqanlaridan so'ng qayta ijtimoiylashuvi va reintegratsiyalashuviga yordam berish hamda ularni axloqan tuzatishga qaratilgan jazoni ijro etishning yaxlit va samarali tizimini tashkil etishdan iborat bo'lishi lozim.

¹⁰ Salaev N.S. Penitentiary system of Uzbekistan: The idea of liberalization. Monograph – Tashkent: TSUL, 2020. "LESSON PRESS" LLC. – P. 54.

Yuqoridagi tahlillar natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, voyaga yetmaganlarga nisbatan tayinlangan ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etishning o'ziga xos xususiyatlari mazkur jazo voyaga yetmaganlar uchun eng oxirgi chora sifatida qo'llanilishi, jazoni o'tash alohida jazoni ijro etish muassasasida amalga oshirilishi, jazoni ijro etishda **yoshga mos alohida yondashuvning mavjudligi**, asosiy e'tibor **reabilitatsiya, ta'lim-tarbiya va kasbiy tayyorgarlik, psixologik yordam va ijtimoiy integratsiyaga qaratilganligi, oila bilan aloqalarning doimiy amalga oshirilishi**, ularga alohida jazoni o'tash rejimi, tartib va shartlarining amal qilishi **kabi alohida jihatlarni qamrab oladi**.

Shuningdek, jahonda voyaga yetmaganlar uchun alohida jazoni ijro etish muassasalari tashkil etilishining rivojlanish tarixini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

1. *Qadimgi antik davrdan XVIII asrgacha* – voyaga yetmaganlar o'z ota-onalari bilan birga jazolangan, voyaga yetganlar bilan bitta muassasalarda saqlangan, voyaga yetganlar uchun qo'llaniladigan jinoiy sudlov tizimi asosida jazolangan.

2. *XVIII asrdan XIX asr o'rtalarigacha* – voyaga yetmaganlar uchun 1825-yilda Nyu-York shahrida dastlabki alohida jazoni ijro etish muassasasi sifatida voyaga yetmagan huquqbuzarlarni reabilitatsiya qilish uchun “Boshpana uyi” tashkil etilgan. Biroq, voyaga yetmaganlarni sodir etilgan qilmishining ijtimoiy xavfliligiga qarab voyaga yetganlar saqlanadigan muassasalarga joylashtirish tartibi davom etgan.

3. *XIX asr o'rtalaridan XX asr o'rtalarigacha* – ko'plab davlatlarda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyat ishlarini ko'rish uchun alohida sud tashkil etilgan va voyaga yetmaganlarni alohida axloq tuzatish muassasalarida saqlash lozimligi haqida g'oyalar ilgari surila boshlangan.

4. *XX asr o'rtalaridan hozirgi davrga qadar* – BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan konvensiyalar ishlab chiqilishi natijasida voyaga yetmagan huquqbuzarlarni institutsionalizatsiya qilish, ularni voyaga yetgan jinoyatchilardan ajratish, voyaga yetganlar uchun mo'ljallangan axloq tuzatish muassasalarida jazo o'tash tartibini bekor qilish tartib va qoidalari ishlab chiqilgan. Ko'plab davlatlarda voyaga yetmaganlar uchun alohida jazoni ijro etish muassasalari tashkil etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.08.2024-y., 03/24/938/0591-son; 14.08.2024-y., 03/24/943/0616-son; 28.08.2024-y., 03/24/948/0667-son.

2. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_liberty.shtml
3. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
4. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/juveniles_liberty.shtml
5. Юдина А.А. Воспитание детей в древнем Риме и древней Греции. “Теория и практика современной науки” №5 (23) 2017. – С. 937.
6. Л.И. Нека. **Вопросы ювенальной юстиции в Соединенных Штатах Америки.** <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=21&art=1298>
7. Л.М. Васинцева. Исторический путь ювенальной юстиции. Вестник МГТУ, том 9, №4, 2006. – С. 541-546.
8. History of the Juvenile Delinquency System. Written by Staff. April 15, 2023. <https://www.viennapsychologicalgroup.com/history-of-the-juvenile-delinquency-system/>
9. *Детков, М. Г.* Проблемы профилактики правонарушений несовершеннолетних и их решение в историческом аспекте. – Вологда. России, 2006. – С. 19.
10. Salaev N.S. Penitentiary system of Uzbekistan: The idea of liberalization. Monograph – Tashkent: TSUL, 2020. “LESSON PRESS” LLC. – P. 54.